

LEÍRÁS

Persze az „itt és most”, átvágok az országon.
 A tanév vége: a táblákon búza-kréta, rozs-kréta,
 pipacs-kréta csikordul. Az alsóbbrendű utak
 mentén még mindig látni szarvast, komótosan
 sompolygó rókát. És a falunevek: Hullaháj,
 Kutyaláz, Kucimálbarokklóvértő. Mindinkább
 a bizonyosság: már jártam itt, itt nőttem
 föl. Egy fa, dombív, kilométerkő ferdesége.
 Sokat kell előzgetni, valami baleset miatt
 fölgültek az IFA-k, Roburok. Szemem kinn
 ugrándozik az árok felé, erre járt Monet,
 mindent telepötyyözött. Persze nem érkeztem
 meg, egy ponyva alatt ücsörgök, fekete
 füzetkéből (címe: Kijárat) olvasom, hogy
 a magyar lusta fajta. Körben nehéz
 légy-buszok döngenek. Foszló felhő vagyok,
 por vagyok, arcom napraforgó.

Benda Gyuláné Imrik Margit

„MOST KEZDŐDIK A HUSZADIK SZÁZAD”

Édesanyám 95. évében volt, amikor 1985-ben visszaemlékezéseit magnetonba mondta. Korábban is unszoltuk, hogy írja le vagy mesélje el élete folyását, de nem állt rá. „Vannak dolgok, amikre nem szeretek emlékezni – mondotta –, meg aztán ugyan kit érdekelne az én életem.” Végül is unokamenye bírta szóra.

A századforduló dzsentriéletformájáról, a felvidéki német polgárokról, az előretörő zsidó polgári értelmiségről számos visszaemlékezést, egykorú vagy későbbi följegyzést olvashatunk. A vidéki városok magyar polgári értelmiségének gondol-

kozását, mentalitását, életmódját és törekvéseit viszont alig ismerjük. Ebbe a vidéki polgári értelmiségi világba látunk bele a jómódú fiatal leány életén keresztül, aki nyelveket tanul, irodalommal és zenével foglalkozik, de az egyetemre nem juthat be, és a társadalmi előítélet nem engedi, hogy önálló, független életet kezdjen. „Ki is nevettek volna, ha valami kenyérkeresethez fogok” – mondja visszaemlékezésében. A kisvárosi társadalmi előítéletek keretéből kitorzni nem tudott, belenyugodott a sorsába, az apjától örökölt kultúrát és világnézetet azonban,

mely úgy volt korszerű és európai, hogy megőrizte magyar voltát, továbbadta családjában gyermekeinek és unokáinak.

A visszaemlékezésből egy értelmiségi polgárcsalád életén át megismerjük az első világháború előtti Nagyvárad pezsgő kulturális életét, de megismerjük a belső

társadalmi ellentétek és a hagyományok, előítéletek visszahúzó hatását is. Azt hiszem, anyámnak nem volt igaza, amikor úgy vélte, hogy a ma élők számára mindez nem érdekes.

Benda Kálmán

Kilencéves koromban, szilveszterestén édesapám azt mondta nekem: „Ma ne aludj el korán, mert hallani fogsz valamit!” Na, persze, ha nekem apám azt mondta volna, hogy kinyílt egy virág a havas utcán, neki azt is elhittem volna. Éjfélkor kivitt az utcára, és akkor megszólalt egyszerre Nagyvárad összes harangja: „Tudod, miért harangoznak?” – kérdezte apám, s tüstént maga válaszolt: „Mert most kezdődik a huszadik század.” Ez az én nagy emlékem gyerekkoromból.

A század, melynek születésekor a harangok zúgását hallottam, hozott számomra jót is, rosszat is. Ahogy az emberi életben szokásos. Gyerekkorom és ifjúságom a „boldog békeidőkre” esett. Szívesen emlékszem vissza rájuk. Főként Kalocsához, anyai nagyszüleim lakhelyéhez fűznek kellemes és vidám emlékek.

Az öt unoka (anyám három lánya és húgának két fia) minden nyáron Kalocsán töltött három-négy hetet. A nagyanyám, Makó Izabella, jász birtokoscsaládból származott. Az apjának – dédapámnak –, Makó Gergelynek három tanyája volt Jászapáti környékén. Közülük a jászapáti-hevesiványi birtokot örökölte a nagyanyám (és utána az anyám). A másik tanyát azonban, ha igaz, amit a fáma beszél, elég hamar elherdálták, s dédapám egyik huszárcapitány veje, amikor a birtok elűszott, az utolsó kártyára föl-tette a feleségét, azt is elvesztette, majd föbe lőtte magát.

A nagyapám, Ugróczy Kálmán ügyvéd, tizenhét éves korában honvéd hadnagy volt a '48-as szabadságharcban. Az ő apja, Ugróczy József a kalocsai érseki uradalom főjósággazgatója volt, az anyjának, Boros Rozáliának az apja pedig – s akkor úkapámig mentem vissza az időben – Tolna megye alispánja. A család azonban elszegényedett, nagyapámra az ősök galériáján kívül semmi se maradt. Az öt olajfestményt – a portrékat édesanyám testvére, Boros Aurél festette – máig megőriztem.

Elég szerény körülmények között kezdhettem nagyapám ügyvédi pályáját Pesten. Egy családi anekdota szerint a pesti években az ügyvédi iroda volt a nagyszüleim lakószobája. Egyszer igen jó kliens érkezett, s a nagymama, hogy ne zavarja a tárgyalást, befeküdt az ágyba, a férje gondosan letakarta. Amikor a két férfi befejezte a megbeszélést, s megállapodtak a honoráriumban, a nagymama mégis kiszólt az ágyból: „Kálmánom, nem lesz az túl kevés?”

Szó, ami szó, elég kicsinyes asszony volt, hiába származott gazdag családból. Ma sem tudom megérteni, hogy nagy birtokban nőtt föl, mégsem voltak igényei. Amit meg végképp nem értettem, kedden, mondjuk, főztek sárgaborsót, akkor szerdán a cselédnek nem abból adott, amit mi ettünk, hanem a keddi maradékot melegejtette meg, vagy hidegen adta oda. Nálunk, Nagyváradon az volt a szokás, hogy ebéd után a személyzet leszedte az asztalt, a szakácsnő meg a szobalány megterített magának a konyhában, s ugyanabból ebédelt meg – nagyanyám ezen mindig megbotránkozott.

Pedig azokban az időkben nagyapámat milliomosnak tartották Kalocsán. Nemcsak hatalmas termeténél fogva állt meg szilárdan a földön – kétszázkét centi magas volt –,

az üzleti ügyekhez is értett. Ügyvédi praxisa mellett a sárréti bankot is igazgatta. Amikor a Sárrétet lecsapolták, nagy parcellázás indult ott meg, s ő is szép számmal vett két-három holdas kis parcellákat, bérbe adta a parasztoknak, és ez szépen jövedelmezett.

Nagyapámnál egész életemben nem láttam elegánsabb megjelenésű férfit. Nagyanyámról pedig örök egy fényképet, 1878-ban készült, s ma is megcsodálom rajta a szépségét, hatalmas, fonott hajkoronáját. Ez a két ember mégis kontrasztban volt egymással: nagyapám mellett a felesége eltörpült. Mindig attól féltem, mindjárt átlépi őt a nagyapa, ha együtt mentek valahová. De nemcsak a termetük, a jellemük is különbözött. Nagyapám igen művelt ember volt. Előfizetett az Akadémiai Könyvkiadónál, minden új könyvet megkapott. (Halála után – 1910-ben halt meg – anyám a nagyváradi könyvtárnak is ajándékozott kétládányit a nagyapáéból.) Ezzel szemben a nagyanyámat soha nem láttam olvasni, de még kézimunkázni sem. Csak élt. Vendégek jártak hozzá, a hölgykoszorú tarokkozott, én a sarokból néztem őket, s borzasztóan élveztem, ha veszekedtek, hogy kinek van négy királya.

Hatalmas házuk volt nagyapáméknak Kalocsa főutcáján. Ott rendetlenkedtünk mi, unokák, nyaranta. Nekem ez volt a második, ha nem az igazi otthonom. Ha csak tehettem, utaztam Kalocsára, a borzalmasan hosszú vonatút sem tudott visszatartani. Nagyváradról délután indultunk Arad felé. Szabadkán kellett először átszállnunk, éjjel, s minket, gyerekeket a váróterem padjaira fektettek le aludni. Másodszer Kiskőrösön szálltunk át, innen csak egy mellékvágány vezetett Kalocsára, ahová másnap dél körül érkeztünk meg.

Nagyapám mindig kocsival várt bennünket az állomáson. Amikor először kezét csókolt nekem, és a jobb oldalára ültetett a kocsiban, akkor tudtam meg, hogy nagylány lettem. Én voltam a legkedvesebb unokája. A zene szeretete kötött bennünket össze. Ahogy megérkeztem, irány a zongora. Nagyapám leült, és várta, hogy játszjak neki. Egyszer megkérdeztem tőle, miért hagyta abba a zongorázást. Azt válaszolta: „Én már csak téged szeretlek hallgatni, te jobban tudsz.” Összekötött bennünket az idegen nyelvek iránti érdeklődés is. Nagyapám németül tökéletesen beszélt, s ez nem csoda. Minden nyáron Karlsbadba ment néhány hétre a következő összeállítású társaság: Ugroczy Kálmán ügyvéd, Weisz Móric ügyvéd és Kleiner kanonok. Nagyapám katolikus, talán már a Weisz is az.

Apai nagyszüleimet nem ismertem. Állítólag habán eredetű jász redemptus nemesek voltak, a Felvidékről kerültek a Jászságba. Bizonyára maradtak a Felvidéken rokonaik, ennek tulajdonítható, hogy apám Kassán járt gimnáziumba. A jogi egyetemem Pesten végezte, ott gyakornokoskodott, és az első állása is Pesten volt, a minisztériumban. Aztán megunta, no nem a fővárost, hanem a száraz minisztériumi aktákat. „Mindenen bíró akartam lenni” – mondta nekem később, s azt is elmesélte, miért. Gyerekkorában egyszer bíróságosdit játszottak. Kijelölték, ki a bíró, ki a bűnös, ki az ügyvéd. A vétkest halálra ítélték, s nagy nevetések között csináltak vele valamit, nem tudom ma már, mit. Elég az hozzá, a gyerek meghalt. Apámat ez az eset annyira megrendítette, hogy elhatározta, bíró lesz, és minden igazságtalanságot megakadályoz. Teljesült a vágya, kinevezték bírónak először Balassagyarmatra, s onnan mint táblabíró került Nagyváradra.

Apám családja Jászapátné élt, ahol anyámnak is kiterjedt rokonsága volt. Náluk hallhatta emlegetni, hogy az Imrik Péter milyen iparkodó fiatal jogász, s milyen jó állása

van a minisztériumban. Személyesen is Jászapátin találkozhattak. Apám szép ember volt. Van róla egy ifjúkori fényképem, mint önkéntest ábrázolja a boszniai okkupáció idején. Nagyon hasonlított Munkácsy Mihályhoz.

1884-ben házasodtak össze a szüleim. Először Pesten laktak. A nővéreim ott születtek; én már Balassagyarmaton, 1891-ben. Három-négy éves lehettem, amikor apámat áthelyezték Nagyváradra, ezért a balassagyarmati időkre egyáltalán nem emlékszem. A legelső emlékem Nagyváradhoz fűződik. Először a Sztaroveczki utcában laktunk, közel a Füzesi laktanyához. Ott este kilenckor fújták a takarodót. Iparkodniuk kellett a felnőtteknek, hogy kilenc órakor már aludjak, mert ha ébren voltam, a takarodó hangjára elkezdtem visitani: „Tűz van, tűz van, már fújnak.” A takarodó trombitahangját összetévesztettem a tűzoltókéval. Egész életemben semmitől sem féltem, csak a tűztől. Nem laktunk ott sokáig, hamarosan beljebb költöztünk a városba; a Széchenyi téren, apám munkahelyével, a királyi táblával szemben béreltünk lakást.

Az első nagyváradai évben még nem tudtam magyarul, csak németül beszéltem. Nem mintha nálunk a családban német szó lett volna. Apám nem is igen tudott németül, amit tudott, az is olyan volt, hogy én befogtam a fülem. Az akkori szokás szerint azonban a nővéreim mellé német kisasszonyt fogadtak, s így ez a nyelv ragadt rám. Anyámat annyira lefoglalta a társadalmi élet, hogy a nevelésemet a német kisasszonyra hagyta, apám pedig akkor még velem, a kisgyerekekkel nem tudott mit kezdeni.

Ahogy növekedtem, egyre több szeretetet kaptam apámtól. Kialakult az a szokás, hogy minden délután sétálni mentem vele és a barátaival. Az egyik sétapartner apám gimnáziumi osztálytársa és barátja, Károlyi Ireneus premontrei pap, híres fizikatanár volt. Roppant tetszett nekem, hogy szoknyát visel, Irénnek hívják, és mégis bácsi. Engem mint koloncot vittek magukkal. Ez volt számomra a nap legkedvesebb órája. Séta közben jogi problémákat beszéltek meg, s ez engem nagyon érdekelt. Apámnak az az érdekes elgondolása volt, hogy a bírói foglalkozáshoz a laikusok véleménye sokszor igen jó útmutatást ad. Ezért szívesen beszélt jogi kérdésekről. Egyszer „Irén bácsi” így fordult apámhoz: „Megkérdezted ifjú jogtanácsosunkat (ez én voltam), mi a véleménye? Te, Petrus, mit adnál érte, ha a lányod holnap úgy ébredne föl mint fiú? Vinnéd a jogi egyetemre, mi?” Apám szomorúan legyintett. Hiába érdekelt annyira a jog, hogy éveken át csak jogi könyveket bújtam, tudta ő is, lányokat gimnáziumba sem vesznek föl, nemhogy a jogi akadémiára. Szeretett volna beszélni a munkájáról otthon is, az ebédnél belekezdett, hogy mondjuk ma nagyon érdekes esete volt, legalább hat szemtanút kihallgattak, de kettő nem mondta ugyanazt, de anyámat ez egyáltalán nem érdekelte, elővett egy divatlapot, és azt kezdte mutogatni. Apám erre elhallgatott, én meg dühöngtem, mert engem jobban érdekelt volna az, hogyan oldották meg a jogi problémát.

Olvasni iskoláskorom előtt megtanultam. Egyedül, azt is mondhatnám, unalmamban. A nővéreim a veszprémi zárdában tanultak, rajtam kívül nem maradt gyerek a háznál. Anyám mindig magával vitt, ha elment vendégségbe, s hogy ne unatkozzam, levettek nekem valamilyen könyvet a polcra. Az egyik könyvet különösen sokat lapozgattam anyám barátnőjénél, abból tanultam meg olvasni. Jóval később, amikor láttam a pesti Nemzeti Színházban a *Szentivánéji álmot*, akkor jöttem rá, hogy a híres Shakespeare-darabon tanultam meg olvasni.

Betöltöttem a hatodik évemet, beírtak elemi iskolába az orsolyákhoz. A velünk azonos társadalmi helyzetű szülők gyerekei mind oda jártak, általános meggyőződés volt, hogy a felekezeti iskolákban színvonalasabb az oktatás. Alig telt el három hét, hívták

az anyámat, járuljon hozzá, hogy áttegyenek a második osztályba, mert folyékonyan olvasok, és unalmamban zavarom a többieket. Anyám beleegyezett. Ki gondolta akkor, mennyi baj forrása lesz ez majd az életemben?

Hatéves koromtól tanultam zongorázni. A szobalány minden zongoraórára elkísért. Akkoriban sehová nem engedték el egyedül a gyerekeket. Iskolába se. Oda a kutyám kísért el minden reggel, és pontban déli tizenkettőkor várt a kapuban. Az újfundlandit az első magyar orvosnőtől, Hugonnay Vilmától kaptam, aki Lenke nagynéném barátnője volt. Ez a kutyám, Cézár, annyira elválaszthatatlan társam volt, hogy egy nyáron nem mentem el a családdal nyaralni, hogy ne kelljen a kutyától megválnom. Inkább Kalocsára utaztam a nagyapámékhoz, oda vihettem magammal. (Régen a vonatokon volt kutyafülke, ott szállították az állatokat. Az ajtajuk kívülről nyílt.) Apám megőrzött egy levelezőlapot, azon a nyáron küldtem neki Kalocsáról. Ezt írtam: „Itt volt az érsek látogatóban, és bemutatták a Cézárnak.” Mikor reggelente átvágtam a Széchenyi sétányon, nyomomban a kutyával, akkor jöttek apám kollégái a királyi táblára. Panaszkodtak apámnak, hogy micsoda cerberust adott mellém, szóba állni se lehet velem azóta. Cézár egyszer majdnem megharapta Urbán Adolfot, mert megakarta simogatni a fejem. Dolfi bácsiról később tudtam meg, hogy részt vett annak a pernek a tárgyalásán, amelyiket a nagyváradi káptalan indított Ady Endre ellen.

Negyedik elemiben történt, hogy az egyik osztálytársnőm sírva jött be az iskolába. Megkérdeztük tőle, miért sír. Alig tudta elmondani, hogy halott embert látott a Körös-parton, az árokban. Egy másik gyerek ezzel vigasztalta: „Ugyan, eredj már, az csak a részeges költő! Mert amikor a Körös-parti bodegát bezárják, őt onnan mindig kidobják, és akkor odafekszik az árokba, ott alszik. Olyan részeg, hazamenni se tud.” Ezt az emlékemet nem szívesen mesélem el, mert rossz fényt vet Adyra, aki végül mégis nagy költő lett, hiába, hogy semmire se becsülték akkoriban Nagyváradon. S nemcsak az életmódja miatt, a verseit sem szerették. Nem értették. Még a Szigligeti Társaságban sem, pedig az irodalmi társaság volt. Apám volt az alelnöke, ő is írt verseket. Ki is adott 1873-ban, huszonegy éves korában egy verseskötetet a saját költségén. A jó barátaival versben levelezett. Amikor menyasszony lettem, verses levélben köszöntötte a vőlegényem apját, *A nászúramhoz* címmel. Az unokám szerint „Petőfi-verseket” írt. Ez mutatta az irodalmi ízlését.

A Szigligeti Társaságnak, mint afféle vidéki irodalmi társaságnak tagja lehetett mindenki, vagyoni és felekezeti különbség nélkül, aki valamilyen formában irodalommal foglalkozott. Ismertem a tagok közül néhányat személyesen. Például Rádl Ödön ügyvédet, Horányi doktort, Sipos Orbán kerületi tanfelügyelőt, valamint az elnököt, Ritoók Gézát és a lányát, Ritoók Emmát, aki később író nő lett. Apám mondta egyszer nekem, hogy nők nemigen vannak a tagok között. A Ritoók Emmán kívül talán csak még egy nő volt, a Huzella Gyuláné. Az apósának gyönyörű áruháza volt Nagyvárad főterén, a Bémer téren, a Szigligeti Színház, az Emke cukrászda, a Pannónia kávéház és a Rimanóczy szálloda-, vendéglő- és fürdőkomplexum társaságában. Az utóbbiba jártunk fürdeni, amikor még nem volt fürdőszobánk. A Bémer téren voltak Nagyvárad legelegánsabb üzletei. A főtéri üzletközpontnak legalább a felét a Huzella-üzlet foglalta el. Mindent lehetett ott kapni, a bördíszmúrutól a ruháig, talán csak könyvet nem árultak. A fiatal Huzella Gyulánéről igen sokat pletykáltak Nagyváradon. Egyszer például egy ismerős katonaiszttel beutazta fél Európát. Nem hitték el neki, hogy a tiszt csak útikalauzként kísérte el.

Tagja volt a társaságnak apám törvénytudó kollégája, Ágoston Péter és Sas Endre,

a *Nagyvárad* című lap főszerkesztője is. Három lap jelent meg akkor Nagyváradon: a *Nagyvárad*, a *Nagyvárad* *Napló* és a *Tiszántúl*. Hoványi Géza színiügyi igazgatót ismerem még a Szigligeti Társaság tagjai közül, mert a lánya iskolatársam volt. A Szigligeti Társaságban gúnyverseket írtak Adyról. Kislány voltam ahhoz, hogy megjegyezzem őket, s főleg, hogy mára ne felejtsem el. Néhány töredékre azonban emlékszem: „Rózsagáz, fűbüz, keverve, keverve, Rákóczi leverve...” Vagy egy másiknak ez volt az utolsó sora: „Meghalljuk, mit szólt mindezekhez Jászfényszaru-u-u...” Ilyennek tartották az Ady-verseket.

A társaság iratai apám halála után hozzám kerültek. Egészen a II. világháborúig őriztem őket. Mikor Nagyvárad rövid időre ismét Magyarországhoz került, megjelent nálam egy küldöttség Pesten. Kérték, adjam oda nekik az iratokat, mert szeretnék a Szigligeti Társaságot újjáalakítani. Sokáig haboztam, de végül mégis odaadtam. Ma már sajnálom. Ki tudja, hová lettek?

Kilencéves koromban ismét költöztünk, a Rulikovsky út 6. szám alá. Gyönyörű utca, valóságos sétány volt, s a Rulikovsky temetőhöz vezetett. Ott temették el Rulikovsky Kázmér lengyel tisztet, aki életét vesztette a '49-es magyar szabadságharcban. A városnak ezen a részén egy katonai negyed alakult ki: a hadapródiskola, a 4-es honvéd gyalogezred és a csendőrség laktanyája. S itt volt a Rhédey-kert, benne egy Rhédey grófné, Claudia, angol hercegnő mauzóleuma. Először a Rhédey-kertben építettek hat házat, utána a Rulikovsky úton felépült a szabadkőműves-páholy épülete és a mi házunk. Egy Sztaril nevezetű, ez idő tájt híres nagyváradai építész meglátta a nagy lehetőséget: fölvásárolta a telkeket, és egyre-másra építette az előbb egy-, később már kétemeletes, az akkori viszonyok között modernnek számító, furdószobás bérházakat. Meg is gazdagodott belőle.

Alig rendezkedtünk be, mikor megjelent a lakásunkon egy fiatalember. Bemutakozott apámnak, németul, és azt mondta, hogy Imrik Margit kisasszonyt keresi, elhozta Bécsből a zongoráját. Apám csodálkozott, majd mulatott magában, amikor behívták a kilencéves fruskát, aki pukedlizett, köszönt, bemutatkozott. A bécsi fiatalembernek meg leesett az álla a csodálkozástól. Aztán előadta, hogy felkereste őket Bécsben egy elegáns, idősebb úr, kiválasztotta a legszebb, legdrágább zongorát, és azt az utasítást adta, szállítsák erre a címre. Nagypám, ha Karlsbadra ment a barátaival, soha nem mulasztotta el, hogy időzzön Bécsben. Egy ilyen alkalommal vette nekem a zongorát. Gyönyörű hangszer volt. Rövid, keresztthúros, sturcflügel zongora. A klaviatúrán piros filctakaró, ráhímezve a gyár neve: Jakob Zapka und Söhne. (A feliratra azért emlékszem, mert 1920-ban el kellett ugyan adnom a zongorámat, de a filctakarót nem adtam vele. Sokáig őriztem.) A fiatalember hangolt, majd azt kérte, játsszak neki valamit. Mikor befejeztem, csak annyit mondott: „Most már értem, miért kérte az az öregúr a legjobb és legszebb zongorát.”

1900-ban befejeztem az elemi iskolát. A nővéreimet ennyi idős korukban adták be a veszprémi zárdába tanulni. Engem, legkisebb, legkedvesebb gyerekét apám semmiképpen sem akart odaadni, de végül meghajolt anyám akarata előtt, aki azzal érvelt, hogy a nővéreim esetében bevált a zárda, s miután ők befejezték a tanulást Veszprémben, nem lehet három különböző korú lány egyszerre otthon. Beláttuk apámmal – már akkor tízéves voltam –, nem halasztható tovább az elmenetelem. Így kerültem a veszprémi polgáriba. Egyáltalán nem szerettem ott lenni. Négy év alatt nem tudtam megszokni. Az apácák ezt írták a szüleimnek: „Margitka jól tanul, nincs vele semmi

baj, de mindig nagyon szomorú.” Én azt mondtam anyámnak: „Azért vagyok szomorú, mert sok itt a gyerek, és nem tudok velük mit kezdeni.”

Rengetegen voltunk az osztályban. Nem fértünk a közös asztalnál, sem a hálóteremben. Egyik ágyból át lehetett nyúlni a másikba, olyan közel voltak egymáshoz, hét-től tizennégy éves korig közös hálóterem volt. A nagyok már tanítóképzőbe jártak, és amikor a felügyelő elment, elővették a petróleumlámpát vagy a gyertyát, és titokban olvastak. Nem hagyták a kicsiket aludni. Nem éreztem jól magamat azért sem, mert a Rulikovszky úti lakásunkban már volt fürdőszoba, a zárdában pedig egy hosszú asztalra, szorosán egymás mellé tettek mindenkinek egy-egy lavórt, akkorát, mint egy főzelékéstál, abban tisztálkodtunk. Ahogy leszedték a mosdótálakat, rögtön hozták a reggelit, ugyanarra az asztalra. Ezt sem tudtam soha megszokni.

A tanítás szeptember 6. körül kezdődött az intézetben, és június 25. körül fejeződött be. Július elsején adták ki apám szabadságát. Két nap múlva mentünk nyaralni. Hat hét szabadsága volt apámnak, ennyi időre ment el együtt a család. Utána a transzport utazott Kalocsára. Onnan apám hamarosan eljött, lejárt a szabadsága.

Legtöbbször Tátraszéplakon nyaraltunk. Kisgyerekkoromtól emlékszem erre az üdülőhelyre, a szemem előtt épült ki. A század végén Westerheimnek nevezték; a Wester család tulajdona volt ez a Magas-Tátrában lévő, a Csorba-tó felé vezető, gyönyörű hegyi út melletti település. Később keresztelték át Tátraszéplakra, hogy magyar neve legyen. Nem tudom már, ki ajánlotta e csendes, nyugodt falucskát apámnak, de éppen megfelelt neki. Ugyanis „bíróbetege” volt, igen megviselték az idegeit a foglalkozásával járó gondok.

Egy nőten, fiatal orvos, a szintén a Wester családhoz tartozó dr. Guhr Mihály alapította a telepet. Olyan nyaralóhelyet létesített, ahol orvosi gyakorlatot folytathatott, és ahová a kimerült idegrendszerű emberek jártak pihenni. Csend volt, nyugalom és jó levegő. A rászorulóknak vehettek hidegvíz-kúrát. Akkoriban jött divatba az idegkimerültség gyógykezelésére az úgynevezett radegundi mezítlábas priznickúra. Prizniceltek és mezítláb sétáltatták a hideg vízben az idegbetegeket. Én inkább frászt kaptam volna a hideg vízben, semhogya megnyugodjak.

Tátraszéplak a hozzánk hasonló tisztviselőcsaládok kedvelt nyaralóhelye volt. Általában minden évben ugyanazok tértek oda vissza. A törzstagok közé tartoztak Yblék is. A híres építész unokájával együtt rosszkedvűek voltunk. A telepen egy nagyobb és egy kisebb ebédlő állt a vendégek rendelkezésére. A kisebbben az úgynevezett panziósok ebédeltek, akik egy hétre előre kifizették a kosztot, de azt kellett megenniük, amit kaptak. A többiek étlap szerint választhattak a nagy ebédlőben. Az Ybl fiú meg én egyszer bementünk a panziósokhoz, és összekevertük az ecetet az olajjal, a sót a cukorral. Mít lehet várni nyolc-tíz éves gyerekektől, ha azok unatkoznak? Márpedig, ha nem lehetett kirándulni, unatkoztunk.

Az egyik nyáron Vihnyére mentünk. Ez is olyan csendes nyaralóhely volt, amilyeneket apám szeretett. A felvidéki falucska valaha ezüstbányáival büszkélkedhetett. Az ezüstjét talán a közeli körmöcbányai pénzverdébe szállították. Kétszobás lakást béreltünk magánháznál. A szomszédban szintén egy törvényszéki bíró, Benda Bertalan nyaralt a családjával. Apám és Benda Bertalan hamarosan összebarátkoztak. Apámnak két nagylánya, Bendának két felnőtt fia volt, akik lejöttek látogatóba: Jenő és Tibor. (Jenő később a *Pesti Hírlap* főszerkesztője lett; a második világháború alatt mint szabadkőművest elvitték a németek valamelyik koncentrációs táborba, ott pusztult el. Tibor – akkor még csak ludovikás – később katonatiszt lett.) A Jenő udvarolni kezdett

Bella nővéremnek, de úgy látszik, nem jól fogott hozzá, mert nem lett a dologból semmi. Később mégis rokonságba kerültünk...

Nyaraltunk délen is, Rohsauerbrunnenben, Zágráb mellett; meg Stájerországban, Judendorfban – de apám csak a Tátrában érezte jól magát.

Tizenhárom éves koromban kijártam a polgárit, s betettek a tanítóképzőbe. Kiderült, se képességem, se kedvem ahhoz, hogy tanítónő legyek. A tanárim úgy látták, jó a nyelvérzékem, és a szüleim anyagi helyzete is megengedi, hogy a Sankt Pölten-i intézetükben folytassam a tanulást. Az angolkisasszonyoknak ugyanis Veszprémben, Pesten és Egerben volt zárdájuk, az anyaintézetük pedig Sankt Pöltenben. English Ladies – így hívták őket. Jó intézet, kitűnő iskola volt a Sankt Pölten-i, sokat tanultam ott. Ebben az intézetben szerettem lenni. Már hozzászoktam a bentlakóélethez, s ez a zárda összehasonlíthatatlanul nívósabb volt a veszpréminél. Az épület szebb, az ellátás jobb, a felszerelés korszerűbb, a higiénés viszonyok fejlettebbek, mint amott.

A nem német anyanyelvűeknek írásbeli felvételi vizsgát kellett tenniük. Az én írásbelimben egyetlen hibát sem találtak, ezért rögtön az „egyetemi előkészítő” csoportba tettek, amely háromévi tanulás után vizsgára jogosított. Ezt Salzburgban lehetett letenni, s ha sikerült, diplomát adtak. Tanultunk német irodalmat németül, a franciát franciául és az angol irodalmat angolul. Ezenkívül földrajzot, történelmet német nyelven. Amikor Sankt Pöltenbe kerültem, a németen kívül jól tudtam franciául és elég jól angolul. Nem okozott különösebb gondot az idegen nyelven való tanulás.

Gyarapítottam a zongoratudásomat is. Eleinte egy héten háromszor, később naponta bejárt hozzánk egy tanárnő. A nagyapám fizette az óradíjat, mert sokba került. Egyszer a reverende mère lakosztályának a fogadószobájába osztottak be gyakorolni. Beethoven-sonátákat játszottam, s közben hallottam a hátam mögött valami motoszkálást, de nem törődtem vele. Befejeztem a játékot. Mellém lépett egy alacsony, törékeny hölgy apácaruhában, és azt mondta: „Mein Kind, das war wunderschön. Komm noch wieder hier.” (Gyermekem, ez nagyon szép volt. Gyere el máskor is.) Kiderült, hogy a törékeny apáca nem más, mint a reverende mère, a rend legfőbb apácája, egy Castiglioni grófnő. A zene kicsalta az irodájából.

Az Osztrák–Magyar Monarchia szinte minden nemzetisége képviseltette magát a zárdában. Csak Margit volt vagy négy. Engem, a magyart hívtak Margitnak, a bécsi lányt Grélnék, a horvátot Marghinak, a dalmátot pedig Margharitának. Mind máshogy írtuk és ejtettük a nevünket.

Az egyik tanárnőnk – ma osztályfőnöknek mondanák – Vilmos császár udvarában volt udvarhölgy. Azt beszélték, valami szerelmi csalódás miatt hagyta ott az udvart, és lett apáca. Alma von Kaisertreunak hívták hivatalosan, de mi, magyarok magunk között csak „Császárhű Almának” neveztük. Illemtant tanított. Most is fülemben csengetnek az intelmei: „Eine Dame lacht nicht, sie lächelt.” (Egy hölgy sohasem nevet, csak mosolyog.) „Ne jamais se laisser épater.” (Sose csodálkozunk semmin.) A hálótermi felügyelőnk skót nő volt. Táncolni a bécsi opera nyugalmazott balerinája tanított bennünket. Valcer és francia négyes – ez volt a tananyag. Az idő nagy része azzal telt el, hogy megtanuljuk, hogyan kell illedelmesen mozogni, járni, ülni, kezet nyújtani, meghajolni. Leginkább az irodalom-tanárnőnket kedveltük. Nálunk alig idősebb, csinos, helyes apáca volt. Pár év múltán látogatóba mentem Sankt Pöltenbe, hallottam, elhagyta a köntöst, és férjhez ment. Okosan tette.

„Jetzt werden wir unsere Hymne singen” (Most elénekeljük a himnuszunkat) –

mondta egyszer Alma von Kaisertreu. Az Icával ketten – Kiss Ica kecskeméti lány, a másik magyar a csoportban – nem énekeltünk, és pléhpfával ülve maradtunk. Tizenhét évesek voltunk, tudtuk, mit csinálunk, sejtettük, ebből botrány lehet. Alma azonban csak azt kérdezte, miért nem énekeltünk, és főként miért nem álltunk föl? Mi pedig ártatlan képpel azt válaszoltuk, hogy nekünk azt mondták, a mi himnuszunkat énekeljük el, ez pedig nem a miénk. A porosz nő ismerte annyira a magyar történelmet, hogy megértse, mi van az egész mögött, és csak annyit mondott: „Az illendőség azt kívánja, ha a hottentotta himnuszt játsszák, akkor is föl kell állni.” Erre összenéztünk az Icával, és azt mondtuk: „Majd akkor föl fogunk állni.” Szerencsénk volt, hogy a tanárnő szeretett minket, és hallgatólagosan rokonszenvezett a magyarokkal, ezért nem lett botrány.

Sankt Pölten még messzebb volt Nagyváradtól, mint Veszprém. Innen sem mentem haza karácsonyra. Mindig maradtunk elegen az ünnepekre. Olvastunk, zenéltünk, kézimunkáztunk, táncoltunk, amihez éppen kedvünk kerekedett. Színielőadásokat is rendeztünk. Elszórakoztunk egymás közt.

Elröpült a Sankt Pölten-i három év is. Vizsgáznom kellett volna Salzburgban, csak hogy nem kaptam meg hozzá az engedélyt, mert még csak tizenhét éves voltam. Most derült ki, milyen rosszul tettem, hogy iskoláskorom előtt megtanultam olvasni. Minden iskolát egy évvel előbb fejeztem be a kelleténél. Így jártam meg a sok tudással! Nagyon bosszantott a dolog, de a tanárimat is bántotta, mert – nem akarok dicsekedni – engem tartottak a legjobb tanítványuknak, és akkor engem nem engednek levizsgázni. Mindent megpróbáltak, hogy megszerezzék az engedélyt, de hiába. A monarchiába tartozó, de mégiscsak magyar voltam, s nem akartak éppen velem kivételt tenni.

A probléma megértéséhez ismerni kell az ottani oktatási rendet. A zárának összesen százötven növendéke lehetett, életkor szerint nyolc osztályba sorolva. Mondjuk, a nyolcadikat húszan fejezték be évente, de közülük csak egy-két lány bírta tehetséggel és anyagilag a továbbtanulást, ezért egyetemi előkészítőt csak háromévente indítottak, ennyi idő alatt gyűlt össze a minimális létszám. Ezért vizsgázni is csak háromévenként lehetett.

Az irodalom-tanárnőm ajánlott egy jó elhelyezkedési lehetőséget: „Most indul a rádió – mondta –, Bécsben és környékén bemondóval mondják a mesét a játszótereken a gyerekeknek. Menj el ilyen helyre mesélni! Kellemes orgánumod, jó kifejezőképesség van.” Apám véleménye ez volt a dologról: „Minek mennél te állásba? Tanultál annyit, amennyihez kedved és lehetőséged volt. A tudást nem vehetik el tőled.” Apámnak adtam igazat, mert eszembe jutott, ha megkapom a diplomát, akkor cs csinállok vele semmit. Ki is nevettek volna, ha valami kenyérkeresethez fogok! Úgy döntöttem, hazamegyek.

A nagyváradai társaságban így-úgy elvegyültem, de igazán nem leltem meg benne a helyemet. Hamarosan kialakult az a véleményem, hogy a zárdában sokkal szabadabb volt az életmenet és a gondolkodás, mint Nagyváradon. Előbbre jártak a tanítás terén is, mint Magyarországon. Például nem tanítottak intoleranciára sem a más nemzeti-ségük, sem a más vallásúak iránt. A hitoktatónk, amikor Lutherhez értünk, a Religion und Kirche (Egyház és vallás) vallástörténeti órán tárgyilagosan kifejtette, hogyan kezdődött a mozgalom, mi volt a lényege, s az értékelését így fejezte be: „Liebe Fräuleine, el kell ismernem, a kiindulási pont, amelyre Luther a tanait felépítette, helyes volt. Visszaélések történtek a gyónócédulákkal.”

Osszesen tíz évet tanultam zárdában, ha az elemit is számítom, s azért nem váltam bigottá, mert nem neveltek azzá. A családban sem. Apám mesélte, hogy Balassagyarmaton három pap volt a kártyapartnere: a katolikus, a református és a lutheránus. Amikor hallották, hogy gyermekáldás lesz, a három pap leosztás közben azon vitakozott, vajon melyikük egyházát gyarapítja az új jövevény, vagyis én. Apám annyira nem látogatta egyikük templomát se, pedig hívő ember volt, hogy még a papok sem tudták, milyen vallású.

Apámat nagyon szerettem, mindenki fölött állónak láttam. A kapcsolatunk felnőttkoromban is bensőséges maradt. Nagyon bántott, hogy anyám semmire se becsuli, s állandóan az orra alá dörgöli, hogy a vagyont ő hozta a családba. Úgy láttam, anyám nem méltó a férjéhez. Mesélték nekem, még Balassagyarmaton történt, hogy egy kereskedő csődbe ment. Apámat nevezték ki csödtömeggondnokká. S mikor hozzálátott az iratok tanulmányozásához, hogy a tartozásokat és követeléseket egyensúlyba hozza, az adósok listájának első helyén a saját feleségének a neve állt. Anyám nemegyszer csinált a férje tudta nélkül adósságokat, nem törődött vele, hogy ezzel kellemeden helyzetbe hozza apámat.

Anyámnak tekintélyes magánvagyonra és külön jövedelme volt. Nagypapámtól rendszeres havi apanázst, karácsonyra és nyaralásra jelentős összegeket kapott. Emellett minden évben egy huszonöt-harminc literes bödön zsírt és egy egész disznót küldtek Kalocsáról – feldolgozva, és ha kértük, részletekben. Apámnak is szép fizetése volt, de, érthetően, igyekezett eltitkolni a jövedelmét. Mikor kúriai bírói címet és jelleget kapott – ha csak címet és rangot kap, azzal nem jár fizetésemelés –, megkérdeztem tőle, „mennyit hoz ez a konyhára?”. Így válaszolt: „Neked megmondom, de anyádnak ezerral kevesebbet árulok el, mert ha négyezret mondok, ötöt költ.” Anyámnak minden pénz kifolyt a keze közül. Rengeteg ruhát csináltatott magának. Előfordult, hogy az új ruha, mikor először fölvette, már nem tetszett neki, vagy valamelyik barátnője azt találta mondani, hogy ez már nem neki való, inkább illene valamelyik lányára. Akkor odaadta valamelyikünknek, s magának csináltatott másikat. Ritkán kaptunk új ruhát, az ő megunt holmijában jártunk.

Mire végleg hazamentem a zárdából, a nővéreim férjhez mentek, sőt az egyik már dajkált is. Mindkét sógorom a hadapródiskolában tanított, ezért befogadott a hadapródiskola társasága. Akkoriban Nagyváradon, ha egy lányos házhoz katonák kezdtek járni, a civilek elmaradtak. És fordítva. Nem tudnám megmondani, miért, de így volt. A hadapródiskola tenisztársaságába nőtlen tisztok jártak, a nők közül azok, akiknek fiatal feleségük volt. Minden délután ott teniszeztünk a lakásunkkal szemben levő pályán.

Fogadásból megtanultam olaszul. Egy társaságban szóba került, hogy mennyi idő alatt lehetne elsajátítani az olasz nyelvet. Azt mondtam, ha két hónap múlva hoznak nekem egy olasz nyelvű szöveget, lefordítom. A fogadást megnyertem. Persze, könnyű dolog volt, mert az olasz rendkívül hasonlít a franciához.

Hangversenyeket, zenés-táncos esteket is rendeztek a hadapródiskolában. Gyakran fölkeretek zongorakísérőnek, és muzsikáltam trióban is. Gyakoriak voltak az úgynevezett „jótékonysági” rendezvények is. Egyre emlékszem azok közül, amelyeken én is részt vettem. A Bosznia-Hercegovina anektálásában részt vevő katonák mikulási megajándékozására rendeztek bazárt, ott segítettem kiszolgálni a sátrakban.

A legnagyobb sikere azonban a úszói jelmezbáloknak volt. Elmentem egypárszor.

Az ajtóban mindenkit igazoltattak, nehogy idegen bejusson a bálterembe. Volt ott mindenféle jelmez, Jancsi és Juliska, Mézeskalács, Tollseprű, Pattogatott kukorica. Én kalocsai parasztlánynak öltöttem. Jól illett a fehér ruha a barna bőrhoz, sötét szememhez, a párta a fekete hajamhoz. Az álarc nem volt kötelező, de aki akarta, föltehetette. Az álarc alatt sok mindent megengedhettek maguknak a férfiak, de a nők is. Ezért szerették a jelmezbálokat.

Általánosságban el lehetett mondani a nagyváradi társaságról, hogy inkább befo-gadtak egy zsidót, mint egy románt. Jelen volt az egyik bálon Lungocsa Joun tüzér-tiszt. Román, s ez elég ahhoz, hogy ne szeressék. A katonai szabályzat még azt is előírta, hogy a tisztek milyen sarkantyút viseljenek bálban. (Ebben volt némi logika, mert az a sarkantyú, amit lovagláskor használnak, csillag alakú, és mindenbe beleakad.) Lungocsa azonban hétköznapi sarkantyúban jött, s az beleakadt a táncosnője földig érő túllruhájába, majdnem teljesen lebontotta róla. Ezek után Lungoczával már senki nem akart táncolni.

Az év nagy részét Kalocsán töltöttem a nagyszüleimnél. Soha nem unatkoztam: zongorázhattam, olvashattam, amennyit akartam. Vagy elsétáltam az Érsekkertbe. Végigmentem a főutcán, és közben élveztem, hogy irigykedve les a függönyök mögül a többi lány. Ők se dolgoztak többet otthon, mint én, de az utcára nem mentek ki, ne lássák, hogy olyan haszontalansággal töltik az időt, mint a sétálás. Délelőtt elüldögéltem egyedül az Érsekkertben, és kézimunkáztam. Délután néha akadt partner is.

Nagyapám biztatott: „Gondoskodj magadnak társaságról!” Összeismertetett a Mándy fiúkkal. Az édesapjukat jól ismerte, kollégája volt, törvényszéki bíró, Kalocsán. Valamikor Mandlnak hívták, a felesége katolikus, ő maga zsidó vallású. Engem ez egyáltalán nem zavart soha. A kisebbik fiút, Ivánt is ismertem, de a nagyobbik, Ernő volt jó barátom. Akárcsak én, ő is rajongott a zenéért. Sokat játszottunk együtt négykezeset, vagy ahogy a cselédlány mondta: „négykézláb”. Kirándulni jártunk, összejöttünk a tenispályán. Azt is az egyik cselédlány mondta: „Ezek mindig a tenyészpályára járnak, még sincs egyiknek se gyereke.”

Egy alkalommal már úgy három-négy hónapja voltam Kalocsán, tavaszodott, a nagyanyám elé álltam: „Nagyanyus, haza kéne mennem.” „Aztán miért kellene neked hazamenni?” „Mert lassan nem járhatok téli ruhában.” „Ne siess annyira, maradj még egypár napot.” Másnap megjelent a szabó és a kereskedő egy halom ruhaanyaggal, hogy hármásban kiválasszuk, milyen ruhák felelnének meg nekem. A kereskedő ajánlotta az anyagot és a színt, a szabó a fazont. Felruháztak. Maradtam. A szüleim nem sürgettek, hogy menjek már haza.

Nagyanyám mindent megengedett nekem, csak hogy maradjak. Főként mikor megözevgyült, tartott volna állandóan magánál. „Hozattam egy csomag finom cigarettát – mondogatta –, ha látogatóid jönnek, megkínálhasd őket.” Tudta pedig, leg-alább a felét én szívom el, de még a dohányzást is megengedte.

Ha alkalom adódott, felruccantam Pestre. 1911-ben Bella nővérem férjének föl kellett mennie, ma úgy mondanák: „fejtágító” tanfolyamra. A nővérem a kisfiával elkísérte. Egy panzióban laktak. Üzentek, menjek fel én is, mert Széchenyi-bál lesz a Vigadóban. El is mentünk, katonai kísérettel. Nagyon szerettem táncolni, ma is szívesen dúdolom magamban az akkor divatos slágert: „Rendőr áll a poszton, Legszebb tánc a boston.”

Akadt táncos bőven. Találkoztam egy nagyváradi barátommal is a Széchenyi-bálban. Egy jómódú morva gyáros fia, egy tüzér főhadnagy volt, azért ragaszkodott hozzám,

mert csak németül tudott. Pepi, így hívtuk, megkérdezte tőlem: „Nagyon akar táncolni?” „Nem nagyon” – válaszoltam. „Akkor fölviszem magát valahová, és meglátja, milyen jól mulatunk.” A Vigadó báltermének páholsora volt az emeleten, oda mentünk föl. A zenekar éppen csárdást játszott. Pepi rám szólt: „Dugja be a fülét, és úgy nézze a táncolókat!” Valóban pokolian komikus látvány volt. Majd megfulladtam a nevetéstől, látván: a férfiak a gyors táncritmusra úgy rázzák a nőket, mint a liszteszákot szokás.

Másik, Pepivel kapcsolatos felejthetetlen emlékem egyáltalán nem vidám, inkább tragikus. Egy csúnya, borongós novemberi napon találkoztunk a nagyváradi Körös-hídon. Nagyon fáztam, és végig kellett gyalogolnom a városon, hogy a nővéremhez jussak. Borzasztóan lehangolt voltam. Megpillantottam Pepit, jött velem szembe, megállt, és megkérdezte: „Was ist los?” (Mi a baj?) Elmondtam neki, hogy ez a szörnyű idő elszomorít. Meghökkenve nézett rám, és elkezdett azon filozofálni, hogy igen, az idő csúnya, de hogy élek, annak örülni kell. Örüljek hát, hogy szidhatom a rettenetes időjárást. Hamarosan elváltunk, ki-ki folytatta az útját.

A következő héten ismét a Körös-hídon járt Pepi, de akkor kocsival. Nem sok tisztt engedhette meg magának, hogy saját kocsit és lovat tartson, de ő igen. Ahogy kocsizott át a hídon, a lovai megbokrosodtak, és nekimentek a szembejövő fogatnak. Ott halt meg a Pepi, ahol engem így vigasztalt: „Lehet, egyszer majd szépen süt a nap, de maga annak nem örülhet, mert már nem él.”

Az újságok riportban számoltak be a Széchenyi-bálról, s közölték a résztvevők névsorát. A későbbi férjem – Pozsonyban szolgált akkor – felfedezte köztük a nevemet. Izgatottan fordult a bajtársához – ő mesélte el később nekem –: „Okvetlenül el kell oda mennem!” „Aztán hová mennél? A bálnak régen vége” – mondta a másik tiszt nevetve.

Régóta ismertük egymást a későbbi urammal, csak évekig nem találkoztunk. Ő is élte az életét, én is a magamét. Az ismeretségünk onnan származott, hogy fölkeresett bennünket Nagyváradon az a Benda Jenő, akit a vihnyi nyaraláson ismertünk meg. Elmonda, hogy másnap vizsgázik Kolozsváron, és kérne néhány jó tanácsot apámtól mint jogásztól. Búcsúzáskor megkérte a szüleimet, hogy elhozhassa bemutatni az unokatestvérét, akit Nagyváradra helyeztek a hadapródiskolába tanárnak. „Senkit se ismer itt, és olyan árva” – mondta Jenő. Visszaútban ismét ellátogatott hozzánk, és vele jött az unokaöccse, Gyula, az én későbbi férjem. Kislány voltam még akkor. Elhoztak egy másik tisztet is, akivel az uram együtt szolgált a pozsonyi ezrednél, és együtt került Nagyváradra. Ez a százados hamarosan feleségül vette Márta nővéremet. Gyakran tréfálkoztunk a családban azon, hogy az én uram „szállította” mindkét nővéremnek a férjet, s azok aztán, bosszúból elvetették vele a harmadikat.

Mind a hárman katonatiszthez mentünk feleségül. Apámat tréfásan hadseregszállítóknak nevezték. Három kauciót kellett letenni. A nővéreimnek nagyapám fizette ki az ötven-ötvenezer koronát. Mire én férjhez mentem, nem élt. Anyámra és a másik lányára hagyott százötvenezer koronát azzal, hogy anyám a maga részéből tegye le az én kauciómat. Anyám ezt nem akarta sehogy se, pedig akkor már leszállították negyvenezerre a kauciót. Nagy nehezen aztán mégis kiadta.

Az eljegyzésem három hónappal a Széchenyi-bál után volt. A leendő vőlegény, ha a bálba nem tudott is eljönni, az első adandó alkalommal meglátogatott bennünket Nagyváradon. A lánykérés elég prózaian történt. Zongoráztam neki – ő is szerette hallgatni a játékomat. Mikor befejeztem, azt mondta: „Elhallgatnám egy életen át.” „Még

meg is fogja unni” – válaszoltam, s ezt biztatásnak vette. Teljes joggal. Elmúltam huszonegy éves, túl voltam az első szerelmi csalódáson, mire vártam volna? Később nagyon megszerettem az uramat, ha kezdetben nem voltam is szerelmes.

1912. október 8-án volt az esküvőnk. Az esküvői ebédet a Sas-passage-ban tartottuk. Miért bajlódtunk volna vele otthon? Adtak egy különszobát, ahol átöltözhettem. Onnan egyenesen mentünk Bécsbe, nászútra, három hétre. Munkácson volt az első otthonunk: a férjem szoba-előszoba-konyha-fürdőszobás legénylakása. Addig laktunk ott, amíg a bútoraim meg nem érkeztek. A férjem akkor századparancsnok volt. A tényleges tiszteknek csapatszolgálatot is kellett teljesíteniük. Néhány hét múltán átköltöztünk a vár aljába, a katonatisztek számára épített kertvárosba, egy olyan házba, ahol mi voltunk az első lakók. Munkácsnak gyönyörű a környéke, szép a vára is, mégsem szerettem ott lenni. Nagyobb városhoz, pezsgőbb élethez szoktam. A lakhelyünk eléggé elkülönült, s ha bementem a városba, ott se találtam semmi különösét. Társaságom volt éppen, rengeteg garnizont telepítettek oda. Kötöttünk ismeretségeket bőven. A férjemnek rokonai is éltek Munkácson. Összeszámoltam, hetven első vizitet tettünk. A rokonokon, ismerősökön kívül el kellett mennünk a közös hadsereg és a honvédség tiszti családjaihoz is. Aztán haptákbán vártuk, hogy visszaadják a látogatást.

Betanított szakácsnőt kaptam a kelengyével. A férjemnek mint századparancsnoknak tisztiszolga és lovász járt. Az uram csak úgy nevezte őket, hogy „a maga testőrei”. A tisztiszolga jámbor rutén fiatalember, a lovász pedig a tiszaháti csirkefogók királya, csinos, ügyes, talpraesett fiú volt.

Demeter, a tisztiszolga, mielőtt a szolgálatunkba lépett, három hónapig tanulta a tisztí étkezdében, hogyan kell felszolgálni. Anyám és nagyanyám látogatóba jött hozzánk. Azt kértem, az ünnepi terítéket tegyék föl a tiszteletükre. Harmadnap jövök haza, és látom, Demeter hétköznapra terített. Kérdésemre ezt mondta: „Aki három napig marad vendégségben, az már családtag.” Jól megtanították az illemre.

Semmiképpen nem tudtam megszokni Munkácsot, az első adandó alkalommal, 1913 júliusában, amikor a férjemet hívták vissza a hadapródiskolába tanítani, visszaköltöztünk Nagyváradra. A szüleim házától nem messzire, a Rulikovsky út 16. szám alatt béreltünk lakást. A gyerekeim ott születtek.

1914 júniusában meggyilkolták a trónörökösöt, augusztus végén kitört a háború. Márta nővérem férje már szeptember 9-én elesett. Nem tudjuk, pontosan hol. A gyerekeit azonnal katonai árvaházba vitték, hogy segítsék a neveltetésüket. A nővérem teljesen magára maradt. Hol nálam, hol a nagyanyámnál lakott Kalocsán.

De nem Ödön sógorunk volt a család első háborús halottja. Lenke nagynéném nagyobbik fia, Géza, Münchenben tanult, ott is telepedett le. Utoljára az én esküvőmön láttuk a feleségével, egy szépséges, állítólag orosz származású nővel. Géza '13–14-ben jött haza ismét látogatóba, s állítólag fényképezett a vonaton, ezért kémnek nézték. Elvitték. Hiába kerestettük a Vöröskereszt által, többé nem került elő.

Bella nővérem férjét mint műszaki tisztet az elsők között vezényelték ki a frontra. Előfordult, hogy hónapokig nem jött hír felőle. Október végén, november elején az én férjem is elment a 7/2-es hadtápszázalajjal Szerbiába. A hadapródiskola környéke állandóan teli volt bevonuló katonákkal. Egyszer apámmal jöttem valahonnan hazafelé, megálltunk, és hallgattuk az éneküket:

*„Verd meg Isten a gőzkocsi kerekét,
Mert elvitte a legények elejét.
Maradt itthon kettő-három nyomorult,
Rátok, lányok, még az ég is beborult.”*

„Gyere be hozzám, mutatok neked valamit”, mondta apám. Ennek a dalnak a szövegét mutatta meg. Ő írta, Bosznia-Hercegovina okkupációja idején. Sok ehhez hasonló bakanótát írt akkor, népdalra. Még az első világháború idején is népszerűek voltak.

Amikor Ödön sógorom elesett, Kozáry Pált, a hadapródiskola papját bízták meg, hogy közölje a szomorú hírt a nővéremmel, aki éppen nálam lakott a gyerekeivel. A hadapródiskolában volt lakásunk akkor, természetbeni lakás. A kisfiam betöltötte a két évet, én a második gyermekemet vártam december elejére. November közepén történt, hogy a szobalány bejött, és jelentette, hogy megint itt van a Kozáry tisztelendő úr, éreztem, minden vér kifut az arcomból. Amikor belépett, és ijedtiben elkezdett dadogni, s alig tudta kinyögni, tulajdonképpen miért is jött, olyan rosszul jött rám, alig tudtam lábon maradni. Végre nagy nehezen elhadarta azt is, hogy itt volt a Bielik tábori püspök úr a hadapródiskolában, és a férjem azt üzent a püspök által, hogy jól van, és mindenkit csókol. Mikor Kozáry a végére ért mondókájának, kitámolyogtam a szobából. Nem telt el fél óra, megszülettem a gyereket. Állítólag ivott a magzatvízből, s ezért nem maradt életben. Ott kellett hagynunk a hadapródiskolai lakást, mert mindig csak azt a kis ravatalt láttam magam előtt. Soha többé nem zongoráztam.

Az események labilis idegrendszerű apámat viselték meg a legjobban. Éjjel felébredt, és mivel a biciskáját mindig magánál tartotta, nem lehetett tőle elvenni, azzal hadonászott. Ijesztgetett bennünket, mi meg féltünk tőle. Imrus bácsi, a házi orvosunk talált egy megfelelő szanatóriumot számára Ausztriában, a Semmeringen. Három hónapig volt apám szanatóriumban, és meggyógyult. A betegségét nemcsak az okozta, hogy aggódott a lányai sorsáért, a bíróságon is kellemetlenségei voltak. Egyre kevésbé szerette a foglalkozását, szívesebben élt volna irodalmi hajlamainak, de ezt nem engedhette meg magának.

A sors iróniája, hogy pont ekkor, a háború vége felé nevezték ki a tábla elnökhelyettesévé. S mivel az elnök, báró Szentkereszty egy szép napon hazament Erdélybe „szétnézni”, a tábla vezetése apámra maradt. Mint magas rangú állami hivatalnok került a háromszáz tús közé, akiket '19-ben a vörösök összeszedtek, és ki akartak végezni húsvét vasárnapján a Rulikovskyt temetőben. Erre csak azért nem került sor, mert bejöttek a románok. Olyan boldogan fogadtuk a toprongyos román hadsereget, hogy sírtunk örömlünkben, mikor elvonultak a házunk előtt a hadapródiskolába. Annak örültünk, hogy nem végzik ki az apámat.

Apámat megmentették – a férjemet pedig elhurcolták a románok. A brassói fogházba vitték a hadapródiskola egész tanári karát, mert volt valaki közülük olyan okos, hogy az iskola tanulóit kivezényelte a román hadsereg ellen Csucsára. A hadapródiskola akkori parancsnokának, Kapa Ödönnek a felesége, a horvát származású Danica Krajh, jó barátóm volt. Elhatároztuk, kiszabadítjuk a férjeinket. Azt mondták, Mosunyiét, a román hadsereg legfőbb parancsnokát kell keresni; valahol a Tiszánál ül, onnan intézkedik. De én megkaptam a spanyolnáthát, nem tudtam nekivágni. Dana elment oda egyedül, és sikerült a parancsnok színe elé jutnia. Kérte, adjon ki neki

két tisztet. Mire a parancsnok megkérdezte tőle: „Magának egy férfi nem is elég, mindjárt kettőt akar elvinni?” A barátnőm igen szellemes, talpraesett nő volt, s a kérdésre csak ennyit válaszolt: „A változatosság gyönyörködtet, mon général.” A generalisnak tetszett a felvágott nyelvű menyecske válasza, felállt, meghajolt, kezét csókolt, és azt mondta: „Asszonyom, ön nagyon bátor, ezért mindent megteszek, amit kíván.” És engedte mindkét férfit.

Egyre-másra jöttek az üzenetek Pestről a férjemnek, hogy menjen a Ludovikára tanítani. Minden készen van hozzá – üzenték –, hogy meginduljon az oktatás, de nincs tereptanárunk, térképésztanárunk. Az uram meg éppen ezt tanulta három évig a bécsi Katonai Foldrajzi Intézetben a század elején; Nagyváradon meg tanította is. Menni kellene, menni kellene – hajtogatta. Ment volna, akár négykézláb is. Munkát, megélhetési lehetőséget nem adtak, de mégse engedték ki Váradról.

Gondolt egyet, elment Jánossy főkapitányhoz, és elmondta neki, mi a helyzet. A segítségét kérte. „Gyuszikám – mondta Jánossy –, mit tudnék én segíteni rajtad? Legszívesebben én is megszöknék, de nem lehet!” A Steiner őrmester végig jelen volt a beszélgetésen, és egyszer csak megszólalt: „Kapitány úr, van egy ötletem! Állítsunk ki körözési parancsot valamilyen névre, és az őrnagy úr személyleírásával. A rendőrök majd elfogják, és kitoloncolják.” Úgy is lett. Kiállították a parancsot, nem tudom, milyen nevű rosvott múltú fogtechnikus elfogatására. Minden a terv szerint történt; két rendőr a megbilincselte „fogollyal” és az iratokkal fölszállt a Magyarországra menő vonatra. Lezajlott előbb a román, aztán a magyar vámvizsgálat, megnézték a két nyelven kiállított iratokat – mindent rendben találtak, és elmentek. A vonat lassan megindult, a két rendőr pedig fölugrott, haptákba vágta magát, és azt mondta: „Őrnagy úr, szabad az út!”

Az uram rendszeresen küldött nekem levelet, hogy kivel, máig nem sikerült megtudnom. Minden reggel megnéztem a levélszekrényt, s időnként találtam benne levelet az uramtól. Nem postán jött, az látszott rajta. Valahogyan a hatóságok is tudomást szereztek a dologról, mert ha levelet kaptunk, aznap este menetrendszerűen házkutatást tartottak. Az első még váratlanul ért. Éppen csak lefeküdtem a gyerekekkel a hálószobában, s máris hallom, kopogtatnak. A dada néni mondja: „Tessék kijönni, házkutatás lesz!” Gyorsan felkaptam valamit magamra, kimentem, megálltam az ajtóban, és azt mondtam: „Olyan hideg van itt, fázom, dada néni, legyen szíves, csináljon egy kis tüzet!” – s közben a kottatartó felé intettem a szememmel, azon volt ugyanis a levél. Jó öreg dadám mindent megértett, és a szemük láttára gyújtott be velem.

Ott maradtam három kicsi gyerekkel, egy fillér nélkül. Apámat nyugdíjazták, rá sem számíthattam. Megyek egyszer az utcán, gondokba merültem. A Grün úr kinn áll a boltja előtt, s nagyon udvariasan köszön. Fogadom a köszönését, és mennék tovább, de megállít: „Mostanában sose jön be hozzám a kisasszony, bocsánat, asszonyom, hiszen tudom, hogy férjhez ment.” „Igen – mondom –, már gyerekeim is vannak.” „És miért nem szokott jönni hozzám mostanában?” „Ugyan minek?” – viszonzom a kérdést. „Hát vásárolni.” „S ugyan miből?” „Hát, igen – mondja erre Grün úr –, mindent tudok, tessék elhinni, a kereskedő sokat lát és hall. Bejönne egy kicsit az irodámba?” Bemegyünk. „Tudom, az úri kisasszonyok mind tanulnak zongorázni meg nyelveket, de talán varrni is megtanítják őket. Mi lenne, ha összefognának? Hányan is vannak itt hasonló helyzetben?” „Csak akikről én tudok, öten.” „Adnék anyagot, varrjanak az üzletem részére ingeket.”

Összehívtam az asszonyokat. A vezérkari százados feleségét, Böcklnét, Lőrinczynét,

egy főhadnagy feleségét, a másik háromnak nem emlékszem a nevére. Megkérdeztem tőlük, vállalnának-e varrást. A Lőrinczyné azt mondta, ő szívesen varr gatyát, mert annál csak két varrást kell csinálni és be kell szegni, bonyolultabb munkára nem vállalkozik. A Böcklné azt mondta, szépen tud gomblyukazni. A többiek is vállaltak valamit, én lettem a szabász. Egész jól ment a munka, és megkerestük a legszükségesebbre valót. Nyolc hónapig tartottam el ily módon magamat és a gyerekeimet.

Mikor megkaptuk a távozási engedélyt – mondhatjuk úgy is, megunták, hogy ott vagyunk, és kitelepítési engedély volt inkább –, bementem Grün úrhoz, és szépen megköszöntem a segítségét. Azt mondta, nagyon sajnálja, hogy elmegyünk. „Mondja, mennyit fizetett rá erre az üzletre?” – kérdeztem meg búcsúzóul. „Én???” „Igen, maga. Ne tagadja, úgyis tudom... És érdemes volt?” „Vagy az én Jehovám, vagy a nagyságos asszony Krisztusa engem is megsegít majd, ha rászorulok...”

Az engedélyt megkaptuk az elmenetelre, azt is megengedték, hogy vagonot béreljünk a holminknak, de a szállítási költségeket magunknak kellett előre befizetni. Semmi pénzem nem volt. Amit a varrással kerestem, csak ennyivalóra volt elég. Mit csináljak? – töprengtem. Valami olyat kellene eladnom, amit úgysem tudok magammal vinni, és jelentős összeget kapok érte. Eszembe jutott a zongorám. Szóltam az összes ismerősnek, hogy eladó. Fischer Sándor, ha nem csal az emlékezetem, a zongoraművészné apja vette meg. Talán Fischer Annie az én hajdani zongorámon tanult meg játszani: úgy tudom, a művészné is nagyváradi? Tizenhatezer koronát fizetett az apja a zongoráért. Szép pénz volt ez akkor, különösen annak, akinek csak tíz korona árvalkodott a zsebében.

Készülődtem az útra. Apám egy szót se szólt... Nem akart se befolyásolni, se visszatartani, pedig nagyon fáj a válás. Őt család ment el azon a napon Nagyvádról. Kettőnek volt három vagonja. Egyben-egyben laktunk, a harmadikba pedig beraktuk, amit a holminkból el tudtunk vinni.

Már bevagóníroztuk, indulásra készen állt a tehervonat. Búcsúzni kellett. Álltam a még nyitott vagonajtóban. A dada néni úgy zokogott, mintha a saját gyerekét búcsúztatná. Apám le-föl sétált. Mikor megindult a vonat, szembefordult velem, és fel-emelte a jobb kezét, mintha azt mondaná: „Isten áldjon!” Soha többé nem láttam.

Lejegyezte: Sebők Magda

Szentkuthy Miklós

A TÍZÉVES MIKES AKADÉMIA

Tíz évvel ezelőtt jutott eszébe Horváth Bélának meg Füsü Józsefnek és velük együtt vagy tíz-húsz fiatal írónak, hogy társaságot (clubot vagy akadémiát) alakítsanak – miért? Hogy együtt érezzék magukat és erőt merítsenek egymásból azok, akik fiatalok, telve vannak nyugati városok és konyvek szellemével, de úgy, hogy a gyermekes vagy